

Teknolojik Gelişmelerin Kütüphanelere Etkisi

Asiye Kakırman*

Öz

Enformasyon ve iletişim teknolojisindeki gelişmeler bilginin üretimi ve elde edilmesi sürecini yeniden şekillendirmiştir. Bilginin elektronik ortamda kullanımının yaygınlaşmasıyla, coğrafi yerleşim bölgeleri ve uzaklıklar bilgiye erişim için bir engel olmaktan çıkmıştır. Yaşanan bilgi devrimi kütüphaneleri ve kütüphaneciliği de etkilemiş, köklü değişimlere yol açmıştır.

Bilgi ve bilgi kaynaklarının sayısındaki hızlı artış ve kullanıcı ihtiyaçlarının değişmesi sonucunda, teknolojinin olanaklarından yararlanmak kütüphaneler için kaçınılmaz hale geldi. Bilginin büyük bir hızla artması ve yaygınlaşması, bilgiyi toplayan kütüphanelerin de giderek biçim ve içerik değiştirmesine, amaçlarının değişik yönlerde gelişmesine neden oldu. İşte bu gelişmelere paralel olarak kütüphaneler, 1960'lerden itibaren bilgisayar kullanmaya başladılar. Bu sayede işlevlerini daha etkin ve verimli olarak gerçekleştirme olanağına kavuştular. Bilgisayara dayalı kütüphane sisteminin amacı aslında, yerini aldığı ya da alacağı geleneksel kütüphane sisteminin amacı ile aynıdır. Bununla beraber kütüphanelerde bilgisayar kullanımı ile değişen, kütüphanelerin fonksiyonlarının daha hızlı ve etkin hale gelmesi, bilgi kaynakları, kaynak paylaşımı, personel niceliği ve niteliği, koruma ve saklama işlevleri ve kütüphaneci-kullanıcı ilişkileridir.

Bilgisayar ve elektronik iletişim araçlarında yaşanan baş döndürücü teknolojik gelişmeler, bilginin dağıtımı ve erişimindeki geleneksel yapıyı değiştirmiştir. Bu gelişmeler öncelikle geleneksel kütüphaneleri, kitap ve belgeleri saklayıp hizmete sunan kurumlar olmaktan çıkarıp, farklı bir konuma götürmüş ve bunun neticesinde de 'sanal kütüphane' kavramını doğurmuştur. Sanal kütüphane kitap, dergi, okuma salonu gibi fiziksel öğeleri olmayan, kullanıcılarına elektronik kanallardan bilgi sağlayan, oturduğumuz yerden tüm bilgilere erişebilmemizi sağlayan, haftanın 7günü 24 saat açık bir kütüphanedir. Bu kütüphanede bütün materyaller daima yerindedir. Yani kaybolmuş, çalınmış, ödünç verilmiş ya da yanlış bir rafa yerleştirilmiş olamaz. Tek bir kütüphaneye dayanmaktan çok, bir ağın

* Asiye Kakırman, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arşivcilik Bölümü Öğretim Elemanıdır.

bir araya getirdiği hizmetler ve kaynakların bileşimi olarak görülen sanal kütüphaneler, enformasyon kaynaklarının tanımlanmasını, yerinin belirlenmesini ve elde edilmesini sağlar.

Bilgisayarlar kütüphanelerde ilk kullanılmaya başlandığı yıllarda, genellikle katalog kartlarının, kitap kataloglarının ve mikroform kataloglarının üretiminde hızlı yazım aracı olarak kullanıldılar. Bilgisayar teknolojisinin gelişmesiyle, artık kütüphane kataloglarının üzerinde oluşturulduğu ve hizmete sunulduğu araçlar haline geldiler. Bu amaçla kütüphanelerin bir kısmı kataloglarını arama-tarama hizmeti için internet üzerinde kullanıma sunmuştur. 'Çevrimiçi kütüphane katalogları' adı verilen bu bibliyografik veri tabanı sayesinde kullanıcı, bilgisayar vasıtasıyla kütüphanelerdeki yayınları görebilmekte, bulduğu materyallerle ilgili resim, ses, ve hareketli görüntülere ulaşp bunları kullanabilmektedir. Çevrimiçi kataloglar, kullanıcıların aradıkları bilgiye, bilgisayar ortamında yazar, konu ya da eser adı gibi verilerle erişebilmesini sağlar. Çevrimiçi kataloglar, bilgiye erişim açısından kullanıcılara çok büyük kolaylıklar sağlamıştır. Mesela aranan bir yayının yazar adı ya da kitap adı bilinmese bile sadece bir anahtar kelimeyle, ilgili yayınların dökümüne anında ulaşabilme imkanı vardır. Bu da, kullanıcının araştırma yaparken zaman kazanmasını sağlayan önemli bir avantajdır. Bazı çevrimiçi kataloglarda, kütüphanelerin kaynaklarının bibliyografik bilgilerinin yanı sıra, bazı özet ve dizin dergilerinin veri tabanları da yer almaktadır. Kullanıcılar bu bilgilerden faydalanarak, istedikleri makaleleri, doküman sağlayan bazı ticari firmalar tarafından sağlayabilmektedir. Bazı çevrimiçi kütüphane kataloglarında ise, başvuru kaynaklarının ve süreli yayınlardaki makalelerin tamamı verilmektedir. Bütün bunların yanı sıra, isteyen kullanıcılar ihtiyacı olan bilgi ve belgeyi, kütüphaneler arası işbirliği imkanını kullanarak da elde edebilmektedir. Çevrimiçi kataloglar, bir kütüphanedeki mevcut dermenin tam olarak kullanımını sağlarken, dermelerini bilgisayar ortamına aktaran kütüphanelerin, gerektiğinde birbirlerinin kaynaklarını tarayarak, kaynak paylaşımı açısından kütüphaneler arası ödünç verme işlerinde de büyük bir kolaylık ve hız sağlamıştır.

Bir konsorsiyum aracılığı ile kaynak paylaşımı kütüphaneler için yeni bir olgu değildir. Yeni olan; elektronik kaynaklara, otomasyon sistemlerine ve paylaşılabilen kaynaklara erişimde internetin kullanılmasıdır. İnternet protokollerinin yaygın kullanımı kütüphanelerin bir konsorsiyum içinde bir araya gelmelerini ve kaynaklarını etkin bir biçimde bir havuzda toplamalarını kolaylaştırmıştır. Bir bilgi-belge erişim aracı olarak internet, kütüphanelerin fonksiyonlarını gerçekleştirmelerinde en önemli araçlardan biri haline gelmiştir. İnternet üzerinde hızla artan bilgi kaynakları, kütüphanelerin hizmet kalitelerinin artmasını sağlamıştır. Artık günümüzde yüzlerce kütüphanenin katalogları internet üzerinde online olarak taranabilmektedir. Örneğin 100'den fazla koleksiyon, arşiv ve araştırma kütüphanesinin kataloglarını gösteren ve 40 milyondan fazla kaydı bulunan bir veri tabanına sahip 'Araştırma Kütüphaneleri Bilgi Ağı (RLIN)' internetten tarana-

bilmektedir. İsterseniz internetten Amerika Yüksek Mahkemesi'nin kararlarını, karardan 15 dakika sonra öğrenebilir ya da Vatikan Rönesans Kültürü Kütüphanesi'nde müze gezisi yapabilirsiniz. İnternet üzerinde diğer bilgi kaynaklarında olduğu gibi müracaat kaynaklarında da hızlı bir artış gözlemlenmektedir. Çevrimiçi kataloglardan üniversite kataloglarına, sözlüklerden rehberlere çabuk, uygun ve doğrudan erişim internet üzerinde sağlanabilmektedir.

İnternet üzerindeki bilginin her geçen gün müthiş bir hızla artması, bu bilgi okyanusu içinde, istenilen bilgiye erişimi zorlaştırmaktadır. Bazen kullanıcılar istedikleri bilgiyi, internet üzerinde olmasına rağmen bulamamaktadır. İnternetin şu andaki kullanım oranının, kullanılmaya başlandığı ilk 4 yılın toplam oranından fazla olduğu düşünülürse, buna fazla şaşırılmamak gerekir. Kullanıcının aradığı bilgiyi daha kolay ve çabuk bulmasını sağlamak amacıyla, istenilen bilgiyi arama işini otomatik olarak yapan Altavista, Yahoo gibi arama motorları mevcuttur. Bu programlara günde ortalama 35000 yeni doküman eklenmektedir. Bunun neticesinde de ister tıptaki son gelişmeler, ister bir maç skoru, anında öğrenilebilmektedir. Diğer taraftan ise bir görünüp bir kaybolan web'ler, sunulan bilgilerin doğruluğu ve güvenilirliği, büyük bir hızla artan web sayfaları, kütüphanelerin göz ardı edemeyeceği bir takım sorunları doğurmuştur. Özellikle hızlı kaynak artışı dolayısıyla bilgi otoyoluna yeni katılanların belirlenmesi, son derece önemli bir sorundur.

Kütüphanecilerin geleneksel rolleri, kullanıcıların istedikleri bilgi ve belgelerin nerede bulunduğunu belirlemek ve kullanıcıya ulaştırılması konusunda gerekli düzenlemeleri yapmak şeklindeydi. Yani klasik deyişle 'her okuyucuya bir kitap, her kitaba bir okuyucu'. Fakat bilgisayar teknolojisinde yaşanan hızlı gelişmeler ve değişimler, kütüphanecilerin bilgi aracısı olarak oynadıkları rolün değişmesini zorunlu kıldı. Bu konuda görülen değişim, günümüz kütüphanecilerinin istenilen bilgi ve belgeleri sağlamasıyla birlikte belge de yayımlamaya başlamış olmalarıdır. Basılı yayıncılığa alışık olan kütüphaneciler, bilginin elektronik ortamda nasıl sunulacağını öğrenmek durumunda kaldılar ve bir çoğu kütüphanelerinin web sayfalarını düzenleme sorumluluğunu üstlendiler. Kütüphanelerinin 'webmaster'ları haline gelerek, elektronik ortamda belgeler üretmeye başladılar. Bilgisayar teknolojisinde yaşanan hızlı gelişmeler ve değişimler, kütüphanecilerin bilgi aracısı olarak oynadıkları rolün değişmesini zorunlu kılmıştır. Kütüphanecilerin oynadıkları rolün değişmesiyle birlikte adları da değişmeye başlamıştır. Eğer ilanlarda elektronik kaynaklar koordinatörü, siber kütüphaneci, dijital kütüphane ağı kütüphanecisi, bilgi teknolojisi eğitmeni, web sitesi koordinatörü, internet uzmanı, araştırmacı kütüphaneci, sistem kütüphanecisi, araştırma takımı lideri gibi tanımlarla karşılaşırırsanız şaşırmayın. Çünkü bunların hepsi, bildiğimiz geleneksel anlamdaki 'kütüphaneci' kavramının son versiyonları. Bilginin toplanması, organizasyonu ve hizmete sunulması temel fonksiyonlar olduğuna göre, teknolojinin baş döndürücü bir hızla ilerlemesi insan faktörünün önemi-

ni azaltmamış, aksine yeniliğe ve gelişmeye açık, iletişimi ve bilimsel yönetimi iyi kullanan enformasyon uzmanlarına olan gereksinimi arttırmıştır.

Teknolojik gelişmelerin etkisiyle büyük değişikliklere uğrayan kütüphanelerin, geleneksel hizmet anlayışları da değişmiştir. Kendi dermesine dayalı hizmet anlayışı, sistem ve ağlarla diğer bilgi merkezlerine bağlanarak, kendisinin sahip olmadığı bilgi kaynaklarını da kullanıcıya sunmak olarak değişmiştir. Kullanıcıların ve kütüphanecilerin diğer bilgi merkezlerinin dermelerine bibliyografik veri tabanı taramaları ile erişebilmeleri, kütüphaneler arası ödünç verme olgusunun önemini arttırmıştır. Bütün dünyada kütüphane bütçelerinin giderek azaldığı ve kaynak paylaşımına duyulan ihtiyacın arttığı düşünülürse, kütüphaneler arası ödünç verme işlemlerinin ne kadar önem kazandığı görülebilir.

Bilindiği gibi kütüphanelerin iki temel işlevi vardır: saklama ve iletişim. Saklama işlevinin, kültürel mirasın korunmasında temel bir rolü de vardır. Bu temel rol önemini hâla korumakla birlikte teknolojik gelişmeler neticesinde bir takım değişikliklere uğramıştır. Elektronik yayınların ortaya çıkmasıyla birlikte, bunların korunması ve arşivlenmesi sorun olmuştur. Elektronik yayınların korunması ve arşivlenmesi, basılı yayınlarınkinden önemli farklılıklar göstermektedir: basılı yayınlarda, kitap, dergi gibi üzerinde bilgi kayıtlı fiziksel medyayı korumak demek, entelektüel içeriği de korumak demektir. Fiziksel medya zarar görmediği takdirde entelektüel içeriğe erişmek her zaman mümkündür. Elektronik ortamdaki bilgilerin korunması ve arşivlenmesi ise oldukça sorunludur. Elektronik medyanın ömrünün kısa olması, içerik-teknoloji bütünleşmesinden dolayı sadece içeriğin değil, bu içeriğe erişmek için gereken teknolojinin de korunması gereği, basılı kopyadan elektronik ortama aktarılan bilgilerdeki formatlama sorunları, kopyalamaya dayanan arşivlemenin yarattığı erişim ve telif hakları sorunları, elektronik yayınları arşivleme sorumluluğunun hangi kuruluşa ait olması gerektiğinin henüz belirlenmemiş olması bu sorunlardan sadece birkaçıdır. Şüphesiz elektronik yayınlar basılı yayınlardan daha az yer tutmaktadır. Üstelik kullanımı ve erişimi de basılı yayınlara göre hem daha kolay hem de daha çabuktur. Ancak, elektronik yayınların nerede ve kimler tarafından muhafaza edileceğinin bilinmemesi ve uzun vadede saklamanın hayli zor olması da arşivlemeyi sorun haline getiren diğer meselelerdir.

Yaşamımızın ayrılmaz bir parçasıdır kitaplar. Binlerce yıllık geçmişi olan kitaplar, çağlar boyunca, teknolojinin gelişmesiyle biçim değiştirmiş olsa da hep vardı. Artık kitaplar da teknolojinin gelişimine ayak uydurmaya başladı. Bugün internetten veya CD'lerden yararlanılarak kitap okunabiliyor. Bununla beraber karton ciltli bir kitapla aynı boyutlara ve aynı ağırlığa sahip, 4000 sayfayı hafızasında saklayabilen cihazlar da üretildi. Elektronik kitap diye tanımlanan bu alet sayesinde, bir raf dolusu kitap tek bir cihaza yüklenebilmekte, normalde baskısı olmayan kitapları da burada bulmak mümkün olabilmektedir. Bütün bunların hepsi kitap dünyasında birer değişme ve gelişme olarak algılsa da kağıda bası-

lı kitaptan vazgeçmek mümkün olmuyor. Parmak uçlarıyla kağıdı hissetmek, hafif bir mürekkep kokusu duymak, kitap okurken uyuyakalmak kitap okumak kadar mutlu ediyor bazılarımızı. Kitap alışık olduğumuz biçimiyle daha uzun yıllar varolmayı sürdürecektir gibi görünüyor. Kitapların varlığını sürdürecektir olması, her türlü teknolojik gelişmeye karşın, kütüphanelerin de geleneksel anlamda varlıklarını sürdürecekleri anlamına geliyor.

Vakt-i zamanında kitabın matbaada basılması, eğitim dünyasında iki büyük eleştiriye neden olmuştu. O dönemde öğrenciler arasında elden ele dolaşan el yazması kitaplardan daha pahalı olduğu için, fırsat eşitliğine aykırı bulunmuştu basılı kitaplar. Daha sonra da öğrencilerin tek başlarına sessizlik içinde yararlanırları bir araç olması, bu yüzden de ‘ustayla öğrenciler arasındaki dolaysız iletişimi ve bilgi alışverişini’ bozmakla suçlandı. Şimdilerde benzer bir durum, kütüphaneci ile kütüphane kullanıcısı arasında yaşanmakta. İsteddiği bilgiye bilgisayar vasıtasıyla erişebilen kullanıcı, kütüphaneci ile iletişim kurma zorunluluğu hissetmemekte, bunun neticesinde de kütüphaneci-kullanıcı ilişkileri giderek zayıflamaktadır. Öte yandan kağıtsız kütüphane olarak da tanımlanabilen internet sayesinde insanlar, yerlerinden kalkmadan bilgiye erişebilmekte, dolayısıyla kütüphaneye gitmeyi artık gereksiz görmektedirler. Diğer bir deyişle, kütüphanecilik mesleğinin en önemli yönlerinden biri olan insan ilişkileri, otomasyonda yok olmakta veya minimuma inmektedir.

Enformasyon ve iletişim teknolojisindeki gelişmeler, bilginin üretimi ve elde edilme sürecini yeniden şekillendirmiştir. Bilginin elektronik ortamda kullanımının yaygınlaşması, evrensel boyuttaki bilgiden yararlanabilme anlayışını getirmiştir. Artık, coğrafi yerleşim bölgeleri ve uzaklıklar bilgiye erişim için bir engel değildir. Bilgiye erişimde iletişim ağlarının kullanılması ve bu konudaki gelişmeler, bu sorunu ortadan kaldırmıştır. Dünya çapında yaşanan bilgi devrimi, elbette kütüphaneleri ve kütüphaneciliği de etkilemiş ve köklü değişikliklere uğratmıştır. Bazı fütürologlar, kitapların müzelik nadir eserler haline geleceğinden, kütüphanelerin okuma ve araştırma merkezi olmaktan çıkacağından, bilgi kaynaklarının elektronik iletişim teknolojisiyle evlerimize konuk olarak geleceğinden söz etmektedirler. Ancak bunun kitaplarla dolu bir kütüphanenin verdiği tadı asla veremeyeceği, sevilen bir kitap ile uykuya dalma zevkinden mahrum edeceği düşünülürse, kitapların, dolayısıyla geleneksel anlamda kütüphanelerin ve kütüphanecilerin, varlıklarını daha uzun yıllar koruyacağı tahmin edilebilir. Kolay değil kitaptan vazgeçmek. Çünkü o, el yazmalarıyla başlayıp, matbaayla süren bir geleceğin mirası.

KAYNAKÇA

- Aksakal, Ali. (1999). "Bilişim teknolojisindeki gelişmeler ve kütüphanelere etkisi", *Türk Kütüphaneciliği* 13 (1)
- Alakuş, Meral. (1991). *Bilgi toplumu*. Ankara : Kültür Bakanlığı.
- Bilgi edinme özgürlüğü. (1996). (Haz: Yaşar Tonta – Ahmet Çelik) Ankara: Türk Kütüphaneciler Derneği.
1. Milli Arşiv Şurası (Tebliğler-Tartışmalar). (1998). Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- Bloomberg, Marty ve G. Edward Evans. (1989). Çev. Nilüfer Tuncer. *Kütüphane teknisyenleri için teknik hizmetlere giriş*. Ankara: Türk Kütüphaneciler Derneği.
- Boris, Cynthia. (2000). "İnternet : Kütüphaneciler ve bilgi profesyonelleri için notlar", *Bilgi Dünyası* 1 (1): 160-179.
- Ekingen, Filiz. (2000). *Elektronik bilgi kaynakları* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kütüphanecilik Ana Bilim Dalı.
- Jale Baysal'a Armağan. (1993). Haz. Hasan S. Keseroğlu. İstanbul : Yapı Tasarım Üretim.
- Karakaş, Sekine. (1996). "Enformasyon devrimi sürecinde kütüphanecinin rolü", *Türk Kütüphaneciliği* 10 (4): 339-349.
- Karasözen, Bülent. (1996). "Bilimsel bilgiye erişimde yeni paradigmlar ve İnternet'in rolü", *Türk Kütüphaneciliği* 10(3): 231-243.
- Koç, Kemalettin. (1999). "Kütüphanelerde bilgisayarlaşma ve İnternet kullanımının hizmet verimliliğine etkisi", *Türk Kütüphaneciliği* 13 (3): 288-292.
- Kurbanoğlu, Serap. (1996). "Sanal gerçeklik: Gerçek mi, değil mi?", *Türk Kütüphaneciliği* 10 (1): 21-31.
- Küçük, Mehmet Emin. (1999). "Kütüphanelerde www kullanımı", *Türk Kütüphaneciliği* 13 (3): 267-275.
- Sağlamtunç, Tülin. (1994). *Çağdaş kütüphanecilik ve düşünce özgürlüğü üzerine*. İstanbul: Yapı Tasarım Üretim.
- Tok, Gökhan. (1998). "Söz uçar kitap kalır", *Bilim ve Teknik* 372: 60-63.
- Tonta, Yaşar. (1997). "Elektronik yayıncılık, bilimsel iletişim ve kütüphaneler", *Türk Kütüphaneciliği* 11 (4): 305-314.
- . (1996). "İnternet, elektronik kütüphaneler ve bilgi erişim", *Türk Kütüphaneciliği* 10 (3): 215-230.
- . (2000). "Elektronik yayıncılıkta son gelişmeler", *Bilgi Dünyası* 1(1): 89-132.
- Toplu, Mehmet. (1999). "Türkiye'de ulusal enformasyon ve bilim politikaları alanındaki yaklaşımlar", *Türk Kütüphaneciliği* 13 (4): 335-362.